

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA
BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER EKSENİNDE
ÖZAL'IN DIŞ POLİTİKA KONSEPTİ***

Hasan MOR**

Zamanın AET Komisyonu başkanı Walter Hallstein, 1963 yılında Türkiye-AET Ortaklık Andlaşması imza töreninde yaptığı konuşmada, “*Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır*”¹ diyerek, Türkiye'yi Batı'ya oturtmaktadır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren 1982'de İslam Kalkınma Bankası 6. Yıllık Toplantısı açış konuşmasında, “*Türkiye İslam Dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır*”² demek suretiyle Türkiye'nin yerinin Doğu'da olduğunun altını çizmektedir. Yine aynı Cumhurbaşkanı, Federal Almanya Cumhurbaşkanı Weizsäcker'in 1986 yılında Türkiye'yi ziyaretinde, “*Türkiye gelecek için Batı ile bir kader birliğine girmiş-tir*”³ ifadesini kullanarak bu sefer Türkiye'ye Batı'da yer göstermektedir. Dietrich Schlegel, 1986 yılında Alman dış politika ve uluslararası ilişkiler dergisi “Außenpolitik” de Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerini inceleyen bir makale

---

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü nezdinde yürütülen Doktora tezinin özetidir.

** Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı

1 Bkz. **GROTHUSEN** Klaus-Detlev, “Außenpolitik”, in: Südosteuropa-Handbuch, Bd. IV, TÜRKİE, Klaus-Detlev Grothusen (Hrsg.), Göttingen 1985, s. 120.

2 Devletbaşkanı Kenan Evren'in, 26 Mayıs 1982'de Ankara'da İslam Kalkınma Bankası 6. Yıllık Toplantısı açış konuşması bkz. Newspost 28.05.1982.

3 Federal Almanya Cumhurbaşkanı Weizsäcker'in 1986 yılında Türkiye ziyaretinde, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 26.05.1986 tarihinde Ankara'da yaptığı yemek konuşması, bkz. 27 Mayıs tarihli günlük Türk gazeteleri.

lesinde, ilişkilerdeki istikrarsızlığı ve sapmaları, “*Türkiye ile Avrupa Arasında Pragmatizm*”⁴ başlığıyla vurgulamıştır. Alman gazetesi Frankfurter Allgemeine Zeitung 1990’da Türk dış politikasını işleyen bir yorumunda, “*Türkiye nereye gidiyor?*”⁵ başlığını kullanır. Yazıda sanki Türkiye ait olduğu, bilinen yerini terk ederek meçhule yelken açıyormuşcasına şaşkınlık içerisinde duyulan kaygılar ifade edilmek istenmektedir. Amerikan dış politika ve uluslararası ilişkiler profesörü Dankwart A. Rustow’un 1987’de Türkiye-Batı ilişkilerini inceleyen kitap, normal olmayan bir işleyişe Türkiye lehine itiraz edercesine “*Unutulan Müttefik: Türkiye*” adını taşımaktadır⁶. Berlin’de prestijli think tank kuruluşu olan Bilim ve Politika Vakfı’nın Türkiye ve AB ilişkileri uzmanı Heinz Kramer 1992’de yayınladığı makalesine başlık olarak “*Türkiye Avrupa, Asya ve Yakın-Doğu Arasında Azimli Bir Bölgesel Güç mü?*”⁷ sorusunu seçmiştir. Gazeteci Ufuk Güldemir kitabında, 1989 yılında Humeyni’nin ölümü üzerine, NATO’nun İzmir karargahı önündeki onbeş bayraktan sadece Türk bayrağını yarıya kadar indirilmiş bir şekilde gösteren resmin Pentagon’da günlerce elden ele dolaştırıldığını⁸ yazmaktadır.

Aynı ülkenin uluslararası konum ve aidiyetiyle ilgili bu ölçüde birbiri ile çelişik tanımlamalar acaba ne anlama gelmektedir? Üstelik bu durumun, ilgili kişilerin şahsi eğilimleri ile izah edilebilecek retoriklerden veya konjonktüre bağlı arizi tanımlamalardan kaynaklanmadığını, Türkiye’nin somut dış politika karar, tutum ve eylemleri açıkça gösteriyorsa...

Türkiye’nin, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı’nın en etkili savunma örgütü olan NATO’ya üye olması; AET’ye 1959’da yaptığı üyelik başvurusunu 1987 yılında tam üyelik müracaatı ile pekiştirmek suretiyle, Avrupa ile ilişkilere verdiği önemdeki sürekliliğin altını çizmesi; 1990’lı yılların başlarında da bir taraftan AB’ye tam üyelik için seferber olurken, aynı dönemde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi örgütünü bizzat kendi inisiyatifi ile hayata geçirmesi; İslam Konferansı Teşkilatı’na üyeliği ve bu örgüt içerisindeki etkin rolü; üyeleri

4 Bkz. **SCHLEGEL** Dietrich, “Pragmatismus zwischen der Türkei und Europa”, in: Aussenpolitik, Jg. 37, 3. Quartal 1986, s. 283.

5 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30.06.1990.

6 Bkz. **DANKWART** A. Rustow, *Unutulan Müttefik Türkiye* (Çev. Hakan Türkkuşu), İstanbul 1989.

7 **KRAMER** Heinz, “Die Türkei zwischen Europa, Asien und dem Nahen Osten-eine aufstrebende Regionalmacht?”, in: Südosteuropa Mitteilungen, Nr. 2, 1992, s. 129.

8 **GÜLDEMİR** Ufuk, *Texas Malatya*, İstanbul 1992, s. [390](#).

Pakistan, İran ve 1992'den itibaren Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan ve Tacikistan gibi Asya-İslam ülkelerinden oluşan Ekonomik İşbirliği Örgütündeki (ECO) kurucu üyeliği ve etkinlikleri dikkate alındığında, uluslararası konum ve aidiyetiyle ilgili tanımlamalardaki zıtlıkların sırf arizi ve sübjektif şartlardan kaynaklanmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Doğu ve Batı kavramlarının coğrafi anlamlarına, medeni, kültürel ve siyasi anlamlar da katılarak *Şark-Garb (Orient-Okzident)*⁹ formatlarında sorulacak olursa; Türkiye, Doğu Dünyasının mı yoksa Batı Dünyasının mı bir parçasıdır? Diğer bir ifadeyle, Türkiye nereye ait ve hangi dünyanın bir parçasıdır? Bu soruya hem Türkiye'nin kendi içinden ve hem de Doğu ve Batı Dünyasından verilecek olan cevabın oldukça farklı olacağı konusunda emin olunulabilir. Hatta bu sorunun, Türkiye'de, İran'da, Japonya'da, İngiltere'de veya Almanya'da sorulması durumunda da alınacak cevabın farklı olacağından da şüphe edilmemelidir.

Türk dış politikasının istikametinin ne olduğu sorusu sorulmuş olsaydı, verilecek olan cevabın Türkiye'nin dünyadaki aidiyet ve konumu sorusuna verilecek cevap ile aynı doğrultuda olacağı aşikardır. Bu doğrultuda, somut dış politikanın niteliğine göre Doğu'da ve Batı'da yazılmış, "Türkiye nereye gidiyor?" başlığını taşıyan yazılara sıklıkla rastlanılmaktadır. Böyle bir durum dünyanın pek az ülkesi için söz konusu olabilir. O halde bu durumun altında, sebep ve temel dinamikleri araştırılarak açıklanması gereken son derece özgün bir "nev-i şahsına münhasırlık" olgusunun yattığını saptamak kaçınılmaz hale gelmektedir.

Acaba karşı karşıya olunan bu durum, arasatta kalarak ne yapacağını bilmeyen/bilemeyen bir ülkenin dış politikasındaki bocalamalar mıdır? Yoksa oldukça özgün konum ve şartlara sahip bir ülke için, bu özel şart ve dinamiklerin gerektirdiği bir dış politika çabası içerisinde olan bir ülkenin dış politika tutumları mı gözlemlenmektedir? Türkiye'yi İslam Konferansı Teşkilatı'nı etkin kılma çabalarına; akim kalan Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nı (RCD), ECO olarak tekrar diriltmenin öncülüğünü yaparken; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesine mimarlık yapıp aynı anda da AB'ye tam üye olmak için müracaatta bulunmaya iten sebepler nelerdir? Böyle bir dış politika ne yapacağını bilmeyen bir

9 Bu çalışmada sıklıkla yer alacak olan "Doğu" ve "Batı" kavramları bir kültür ve medeniyet havzasını da çağrıştıran "Şark" ve "Garb" anlamlarında kullanılacaktır. Zaten Soğuk Savaş dönemindeki Varşova Paktı ülkeleri için kullanılan "Doğu Bloğu" parantezinin açtığı arizi terminolojik kargaşa bir tarafa bırakılırsa, bu kavramların siyaset ve uluslararası ilişkiler literatüründe ekseriyetle bu anlamlarda kullanıldığı görülecektir.

ülkenin şaşkınlık emareleri mi; yoksa bunu objektif bir gereklilik haline getiren özel şartlar mı söz konusudur?

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ABD başkanı ile senli-benli konuşacak kadar samimi bir ABD gezisinin hemen arkasından, iki gün sonra Tahran havaalanında ABD'yi "büyük şeytan" ilan eden bir ülkenin Cumhurbaşkanı nasıl oluyor da "hoş geldin kardeşim" diye karşılanıyor? Bu insanlar ne yaptıklarını bilmeyen şaşkınlıklar mı; yoksa bunu böyle gerektiren çok özel sebepler mi var? Türkiye'nin dış politikasında gözlemlenen daha bir çok karar ve tutumlar bu tür soruları çoğaltmaya oldukça elverişli görünmektedir.

Çalışmanın asıl amacı, görünüşte sıklıkla çelişkili görüntüler sergileyen Türk dış politikasının anlaşılmasına mütevazı bir katkıda bulunmaktır. Bu katkı, Türk dış politikasındaki çelişkili ve/veya çelişkili gibi görünen yansımaların temel dinamikleri durumundaki belirleyici faktörleri bir bütün olarak ele almak, sistematik bir yaklaşımla analize tabi tutarak sorunu açıklamak suretiyle yapılmaya çalışılacaktır.

Yerli ve yabancı yazarlar tarafından Türk dış politikası üzerine yapılmış bir çok verimli çalışma olmakla beraber; bunların her birinin, Türk-Amerikan ilişkileri, Türk-Yunan ilişkileri, Türk-Rus ilişkileri, Türk-Arap ilişkileri, Türkiye-Balkan ilişkileri, Türkiye-AB ilişkileri v.s. gibi ekseriyetle Türk dış politikasının sadece belli bir alanını ve/veya dönemini ele alıp inceleyen partiküler nitelikli çalışmalar oldukları görülmektedir. Türk dış politikasını bir bütün olarak ele alarak, bu bütünsellik içerisinde temel determinantları ve bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yönelik sistematik analizler yapmayı hedefleyen bu çalışmanın, bu anlamdaki bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

Siyaset bilimi veya daha dar anlamda uluslararası ilişkiler ve dış politika çalışmaları, tarih araştırmalarından farklı olarak herhangi bir zamanda bir defalık olmuş bitmiş bir olayı sebep sonuç ilişkileriyle açıklamakla yetinmeyip; *yapısal sorunlara* da eğilerek elde edilen bulgular temelinde *genelleştirilebilecek analiz çerçeveleri* de önerme maksadı güderler. Bu maksada yönelik olarak, dış politika çalışmalarının kavramsal çerçeve de dahil belli bir yaklaşım modeli ve tanımlama düzeyi ortaya konularak yürütülmesi işlevsel olacaktır.

Bu açıdan da öncelikle dış politika kavramına bir açıklık kazandırmak gerekmektedir. Bu çalışmada dış politika kavramına yeni bir tanım getirmek yerine, çalışmanın amacı ve ele alınışı bakımından oldukça işlevsel elverişlilikte olduğu düşünülen Helga Haftendorn'un tanımı benimsenmiştir. Haftendorn'a göre dış politika: "Bir siyasal sistemin ('devlet'), rekabet içerisinde bulunduğu diğer sistemlere karşı temel hedef ve değerlerini gerçekleştirmeye yönelik olarak sergilediği tutumlar sürecidir. Bu süreç bir yandan sistem içi talepler; öbür yandan da aynı şekilde uluslararası sistemin talepleri tarafından etkilenir. Sonuç, bir ta-

raftan iç siyasal düzeyde, öbür taraftan da aynı şekilde uluslararası düzeyde karşılıklı olarak işleyen dinamik bir etki ve uyum süreci ortaya çıkar”¹⁰

Bu tanım ve unsurların, esas itibarıyla Morton A. Kaplan’ın Sistem Teorisi Modeli,¹¹ James N. Rosenau’nun Bağını (Linkage) yaklaşımı¹² ve Ernst-Otto Czempiel’in Rosenau’nun yaklaşımına yeni boyutlar da katarak geliştirdiği anlaşılan *Asimetrik İnterdependens* modeline¹³ dayandığı görülecektir.

Bu aşamada ise bir yaklaşım modeli olarak benimsenen Haftendorn’un dış politika tanımının kavramsal çerçevesi ve unsurları kısaca açılmak suretiyle konunun hangi düzlemde ve nasıl ele alındığına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Tanımdan yola çıkarak: Bir siyasal sistemin (Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve dar anlamda Türk dış politikası karar alma mekanizması), rekabet içerisinde bulunduğu diğer sistemlere karşı (genel anlamda dış dünya ve uluslararası çevre) temel hedef ve değerlerini (en genel anlamda refah, güvenlik ve ulusal değerler temelinde şekillenen tasavvurlar) gerçekleştirmeye yönelik olarak sergilediği karşılıklı etkileşim sürecidir. Bu süreç bir yandan sistem içi talepler (tarih, kültür, ideoloji, maddi ve fiziki faktörler gibi karar alma sürecine girdi sağlayan faktörler ve karar alma mekanizmasının yapısı); öbür yandan da aynı şekilde uluslararası sistemin talepleri (uluslararası sistemin genel siyasi, ekonomik ve askeri yapısından kaynaklanan girdiler ile Türkiye’nin oluşturduğu dış ekonomik, siyasi ve askeri bağlantılardan kaynaklanan girdiler) tarafından etkilenir. Sonuç, bir taraftan iç siyasal düzeyde (yeni dış girdilere karşı üretilen karar ve

10 **HAFTERNDORN** Helga, “Aussenpolitische Prioritäten und Handlungsspielraum. Ein Paradigma zur Analyse der Aussenpolitik Deutschland”, in: PVS, Nr. 1/1989, s. 33.

11 Kaplan’ın Sistem Teorisi Modeli ile ilgili olarak bkz. **KAPLAN** A. Morton, “Systemtheoretische Modelle des internationalen System”, Helga Haftendorn (Hrsg.) unter Mitarbeit von Hans Hoyng und Joachim Krause, Theorie der Internationalen Politik. Gegenstand und Methoden der Internationalen Beziehungen, Darmstadt 1975, s. 297-317.

12 Rosenau’nun Linkage yaklaşımı ile ilgili olarak bkz. **ROSENAU** N. James, “Problembereiche und national-international Vermittlungsprozesse”, Helga Haftendorn (Hrsg.) unter Mitarbeit von Hans Hoyng und Joachim Krause, Theorie der Internationalen Politik. Gegenstand und Methoden der Internationalen Beziehungen, a.g.e., s. 318-335; **SÖNMEZOĞLU** Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul 2000, s. 217-226; **CALIŞ** Şaban H., “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Liberal Düşünce*, Kış 99, Cilt 4, Sayı: 13, s. 5.

13 Czempiel’in söz konusu yaklaşımı ile ilgili ayrıntılar için bkz. **CZEMPIEL** Ernst-Otto, *Internationale Politik*, München 1981, özellikle s. 101-118.

tutumlar şeklindeki politikalar), öbür taraftan da aynı şekilde uluslararası düzeyde (Türkiye'den kaynaklan dış politika girdilerine karşı dış ortamın ürettiği çıktılar) karşılıklı olarak işleyen dinamik bir etki ve uyum sürecidir.

Çalışmada bir çerçeve ve yaklaşım metodu olarak benimsenen dış politika tanımı ve bu tanımın unsurları Richard C. Snyder ve arkadaşlarının Karar Alma Analizi¹⁴ modelindeki yaklaşım ile de örtüşme içerisindedir. Yani dış politikada devlet temel aktör olarak ele alınmakta, devlet adına hareket edenlerin karar, tutum ve eylemlerinin esas itibarıyla dış politikayı oluşturduğu kabul edilmektedir. Devlet adına hareket edenlerin aldıkları kararların da (dış politikanın), bir taraftan devlet adına hareket edenlerin bizatihi kendi kişisel eğilim ve özelliklerinden, içerisinde buldukları yapı ve mekanizmanın temel niteliklerinden, öbür taraftan da karar alma mekanizmasının çevresi durumundaki iç ve dış ortamlardan kaynaklanan belirleyici faktörler ve/veya etkileşim alanlarından kaynaklanan girdilerden etkileneceği varsayılmaktadır.

Çalışmanın birinci tezi, bir bütün olarak *temel belirleyici faktörler ve etkileşim alanları* tespit edilip, bunlar arasındaki ilişki ve etkileşim sistematik bir şekilde ortaya konulmadan, Türk dış politikasını tam olarak ne deskriptif, ne analitik ve ne de normatif düzeyde anlamak ve açıklamak mümkün olacaktır. Bu durum hem *olam* anlama, analiz etme ve açıklama çabaları için ve hem de düzenli tekrarlanmalardan hareketle *olacağı* dair öngöründe bulunma çabaları için geçerlidir. Zira bu tür çabaların başarısı, asgari bütünü oluşturan parçaları bir bütünsellik içerisinde değerlendirmeyi ve parçalar arasındaki ilişkiyi açıklamayı gerektirir.

Çalışmanın ikinci tezi, Türkiye *Doğu-Batı* arasında her iki dünya ile ayrı ayrı paylaştığı ortak hedef, değer ve çıkarlara sahiptir. Paylaşılan bu ortak hedef, değer ve çıkarlar aynı şekilde doğrudan ve dolaylı Türk dış politikası için etkileyici faktörler ve etkileşim alanından kaynaklanan dış politika girdilerini teşkil etmektedir. Türk dış politikası karar alma mekanizması, Türkiye'nin bu özelliğini dikkate alarak dış politika çıktılarını üretme durumundadır. Yakın dönem Türk dış politikası bu *yapısal dualitenin*¹⁵ buyruğuna daha çok geri besleme

---

14 Snyder'in söz konusu modeli ile ilgili bkz. **SNYDER** Richard C./**BRUCK** H.W./**SAPIN** Burton, "Entscheidungsanalyse und Internationale Beziehungen", Helga Haferndorn (Hrsg.), *Theorie der Internationalen Politik. Gegenstand und Methoden der Internationalen Beziehungen*, a.g.e., s. 227-243.

15 Türkiye'nin AB ile ilişkileri bağlamında Türk kimlik yapısı ve bunun Avrupa ile ilişkilere etkilerini detaylı bir şekilde inceleyen çalışmasında Nüşet S. Özertan yapısal dualite ile ilgili benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Bkz. **ÖZERTAN** S. Nüşet, *Türkei: Mittel oder Mittler? Zu den politisch-kulturellen Grundlagen eines EG-Beitritts*. Unter

aşamalarında karar düzeltmeler şeklinde boyun eğmek zorunda kalmıştır. Oysa Türk dış politikasının stratejik planlama aşamasında konseptiyonel olarak gözetilip denkleme dahil edilerek dış politika çıktılarına şekillendirmesi durumunda, bu dualite Türkiye açısından kolaylıkla görece avantajlar sağlayıcı ve manevra alanını genişletici işlevlere dönüştürülebilir. Bu da, iki dünya arasında çok yönlü bir *köprü rolü* oynama sonucunu doğuracağından, hem bölgesel ve global düzeyde barış ve istikrara hem de Türkiye'nin ulusal çıkarlarına önemli katkıda bulunacaktır.

Çalışmanın üçüncü tezi, Türk dış politikası karar alma mekanizmasında belirleyici konumdaki aktörlere bakıldığında, *belirleyici faktörler* ve *etkileşim alanının* ikinci tez anlamında bir bütünsellik içerisinde büyük ölçüde farkında olan tek değilse bile, mutlaka nadir dış politika aktörlerinden birinin *Turgut Özal* olduğu söylenebilir. Bu durum hem dış politika uygulamalarında, hem de bundan çok daha önemli olarak konseptiyonel düzeyde kendini göstermektedir.

Bu tezler üzerine bina edilen çalışma, dört bölümden oluşmaktadır

Birinci bölümde dış çevre ortamından kaynaklanan girdiler, *Türk dış politikasında dış belirleyici faktörler* ana başlığı altında; genel dış belirleyici faktörler ve özel dış belirleyici faktörler alt başlıklarına ayrılarak incelenmektedir. *Genel dış belirleyici faktörler* olarak da, genel dışsal girdiler sağlamak suretiyle Türk dış politikasını etkilemesi muhtemel olan sistemsel siyasi, ekonomik ve askeri faktörler ele alınmaktadır. *Özel dış belirleyici faktörler* olarak ise, Türkiye'nin coğrafyası, ekonomik yapısı ve güvenlik ihtiyaçlarının tamamının bir sonucu/gereği ve yansıması olarak geliştirmiş olduğu dış ilişkiler ağı ve etkileşim alanları analize tabi tutulmaktadır. Bunlar, jeopolitik faktörler, güvenlik faktörü ile ekonomik ve siyasal faktörler olarak tasnif edilerek sistemleştirilmişlerdir.

Jeopolitik faktörler, Türk-Rus komşuluğu, Türk-Yunan münasebetleri ve Kıbrıs Sorunu, Türkiye Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar gibi daha çok Türkiye'nin coğrafi konumundan kaynaklanan bölgesel alt sistemden kaynaklanan dış politika girdilerini esas alarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Güvenlik faktörü olarak, Türkiye'nin salt güvenlik ihtiyaçları temelinde oluşturduğu örgütsel ilişkiler durumundaki NATO üyeliği ile BAB gözlemci üyeliği şeklinde tasnif edilerek incelenmektedir.

Ekonomik ve siyasal faktörler olarak da, özü itibarıyla Türkiye'nin ekonomik ve siyasal eksenli ilişki ve etkileşim alanları ele alınmaktadır. Bunlar, Türkiye'nin AB'ye üyelik sorunu, Türk-Amerikan ilişkileri, Türkiye'nin İslam

---

besonderen Berücksichtigung der historisch gewachsenen Identitätsstruktur der Türkei (Diss.), Hamburg 1990, özellikle s. 203-215.

Konferansı Teşkilatı ve ECO üyeliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi şeklinde sistematize edilerek analize tabi tutulmaktadır.

İkinci bölümde, iç çevre ortamından kaynaklanan girdiler *Türk dış politikasında iç belirleyici faktörler* başlığı altında analiz edilmektedir. İç belirleyici faktörler, tarihi ve kültürel faktörler; ideolojik faktörler ve maddi ve fiziki faktörler tasnifine tabii tutularak incelenmektedir. Bu tasnifte, bir taraftan Türk dış politikası karar alma sürecine katılan aktörlerin algılama, anlama ve anlamlandırma düzeylerinde etkide bulunması muhtemel olan tarihi, kültürel faktörler ile Kemalizm ve İslam gibi ideolojik faktörler; öbür taraftan da karar alıcıların fiili kararlarında dikkate almak durumunda oldukları ulusal güç unsurları olarak da düşünülebilecek olan coğrafya, iklim, nüfus, ekonomik, teknolojik ve askeri kapasiteden oluşan maddi ve fiziki faktörler incelemeye alınmıştır.

Üçüncü bölümde, dış politika kararlarının alındığı iç sistem ortamı, Türk dış politikasında *karar alma mekanizması ve karar alıcılar* başlığı altında ele alınmaktadır. Bu başlık altında kurumsal bir analize girilerek, Cumhurbaşkanı, Başbakan, MGK ve Ordu, Dışişleri Bakanı ve Dışişleri bürokrasisi, TBMM ve Kamuoyu faktörleri analize dahil edilmektedir. Dış politika karar alma mekanizmasında yer alan aktörlerin şekli-hukuki rol ve yetkileri ile uygulamada dış politika oluşumunda oynadığı roller farklılaşabildikleri için, incelenen kurumlar, yasal-formel durum ve fiili durum ayrımına gidilerek dış politika oluşum sürecindeki etkileri incelenmektedir.

Dördüncü Bölümde ise, diğer üç bölümde ele alınarak analiz edilen *belirleyici faktörler ve etkileşim alanları* ekseninde, belki bir örneksene işlevi de görececek olan bir somutlaştırma yoluna başvurulmuş, incelenen yapı, belirleyici faktörler ve etkileşim alanları çerçevesinde, Başbakan ve Cumhurbaşkanı sıfatlarıyla Türk dış politikası karar alma mekanizmasında yer almış bulunan bir aktör olan *Özal'ın dış politika konsepti* ele alınmaktadır. Bir anlamda, ilk üç bölümde incelenerek ortaya çıkarılan bütün bu yapı ve şartları bir aktör olarak Özal'ın nasıl algıladığı, anladığı, anlamlandırdığı, yorumladığı ve fiili politikalara nasıl yansıttığı incelenmektedir.

Burada da, Özal'ın dış politika konsepti *amaçlar ve araçlar* şeklinde ayrılarak yine sistematik hale getirilmeye çalışılmaktadır. Özal'ın dış politika konseptinde, barış ve istikrar, refah ve güvenlik, Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü rolünü oynaması ve yirmibirinci yüzyılı Türkiye'nin ve Türklerin asrı yapmak belli başlı amaçlar olarak ortaya çıkarılıp tasnif edilerek incelenmektedir. Bu amaçlara nasıl ulaşılacağı ile ilgili, Türkiye'nin dışa açılması, barış için karşılıklı ekonomik bağımlılıkların oluşturulması, Aktif ve dinamik dış politika ve Neo-Osmanlılık faktörlerinin Özal'ın dış politika konseptindeki amaçlara ulaşmak için başvurulacak araçlar olarak görüldüğü tespit edilerek sistematik hale getirilmek suretiyle analiz edilmektedir.

Bir süreç olarak politika ve politik sürecin, bilimsel açıdan açıklanması oldukça zor bir uğraştır. Bu zorluk, politikanın çoğu kere soyutluk düzeyi yüksek, oldukça karmaşık, çok boyutlu ve içiçe bir etkileşim ilişkisinin ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan dış politika ise, bütün bu soyutluk düzeyinin yüksekliği, karmaşıklık ve çok boyutlu etkileşim ilişkisi daha da yoğunlaşacağından bu zorluk büsbütün artmaktadır. Konu bir de Türkiye gibi bir çok açılarından çok daha özel, karmaşık nitelik ve özelliklere sahip bir ülkenin dış politikası ise açıklanmak istenen olgunun zorluğunu tasavvur etmek her halde zor olmasa gerektir.

Bu anlamda çalışmada, Türk dış politikasının belirleyici faktörleri sistematik bir tasnife tabi tutularak analiz edilirken belli ölçülerde bir basitleştirme, indirgeme ve zaman zaman da merkezi nitelikte önem taşımayan tali boyutların bilerek ihmal yoluna gidilmiştir.

Çalışmada elde edilen analitik bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Yapılan analizler neticesinde, özellikle üzerinde bulunduğu coğrafya ve bu coğrafyada bulunmasından kaynaklanan siyasi, ekonomik ve güvenlik alanındaki ihtiyaçlarının bir gereği olarak tesis ettiği bağlantılar ve ilişkiler ağının Türkiye'yi aynı anda kaçınılmaz olarak Doğu ve Batı dünyasının bir parçası haline getirdiği anlaşılmıştır. Özellikle de, her iki dünya ile sahip olduğu çok yönlü ortak tarihi ve kültürel bağlar ve bu zeminde şekillenen ulusal kimlik, söz konusu dual aidiyeti sosyo-kültürel düzeylerde de takviye ederek daha da perçinlemiştir.

Her şeyden önce, bu iki dünyaya ait olma durumunun, bir ülke ve toplum için büyük imkan ve fırsatlar sunabileceği gibi, tam tersine, ciddi sorunlara yol açabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu ise tamamen, söz konusu ülkenin, her alanda bu dualiteden pozitif anlamda yararlanabilme yeteneği ile sıkı bir ilişki içerisinde dir.

Çok farklı düzlemlerde ortaya çıkan bu dualite, kuşkusuz dış politikada da kaçınılmaz bir şekilde kendini göstermektedir. Tarihi süreç içerisinde Türk dış politikası bu dualitenin olumlu ve olumsuz yansımaları ile yüz yüze gelmiştir. Bu yüzleşmeler, bazen dış politika karar, tutum ve eylemlerinin (NATO ve İslam Konferansı Teşkilatı'na üyelik örneklerinde olduğu gibi) söz konusu dualitenin olumlu yansımaları biçiminde gerçekleşmesini sağladığı gibi; zaman zaman da (1960'lı yıllarda Kıbrıs Sorunundan kaynaklanan yalnızlaşmada olduğu gibi) dualiteyi dikkate almamanın negatif sonuçları ile karşı karşıya gelmek şeklinde ola gelmiştir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bu her iki dünyaya da birlikte ait olma dualitesini bir avantaja dönüştürmeyi çoğu kere ihmal etmesinden kaynaklanan olumsuz sonuçlara maruz kaldığı veya en azından bu

dualitenin gereğini *refleksif* olarak yerine getirdiği/getirmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Oysa Türkiye, bu çalışmada Türk dış politikasının belirleyici faktörleri ve etkileşim alanının analizinde bir bulgu olarak ortaya çıkan bu dualiteyi, ihmal etmek ya da buna ilişkin olarak sadece refleksif davranmak yerine bir veri olarak kabul etmek ve onu dış politika hedeflerini belirleme, bu hedeflere yönelik stratejileri oluşturma ve bu stratejileri uygularken baş vuracağı araçlar düzleminde devamlı olarak denklemlere dahil etmek/edebilmekle, dış politikadaki hareket alanını ve manevra imkanlarını genişletici ve ulusal çıkarlarını maksimize edici bir işlev gördüğünü fark edecektir.

Türkiye, Doğu ve Batı Dünyasının aynı anda bir parçası olduğunu kabul eder, dış politikasını konseptiyonel düzeyde buna göre oluşturmalı, hiçbir zaman bu iki dünyadan biriyle, diğerini ihmal edip bağlarını bütünüyle koparacak şekilde “*aynılaşmamalı*”dır. Ancak bu sayede, Türkiye iki dünya arasında anlamlı ve yapıcı bir diyalog ve köprü rolü oynayabilir. Zira, bu dünyalardan biri ile mevcut olan bağlarını kopardığında, diğeri ile “*aynılaştıran*” bir Türkiye'nin; “*aynılaştığı*” dünyadan hiçbir farkı kalmayacağından, koptuğu dünya nezdinde yapıcı rol oynamasına imkan tanıyacak ekstra enstrümanlara sahip olma niteliğini kaybedecektir.

Doğu ile Batı arasında bütün gereklilerini yerine getirerek böyle etkin bir köprü rolünü oynayabilmek elbette hiç de kolay değildir. Ancak, coğrafi konumu, tarihi, siyasi ve kültürel yapısı ve bütün bu veriler zemininde şekillenen ekonomik, siyasi ve güvenlik parametreleri açısından, adeta dikte ettirici bir mahiyete bürünen anlamlı bir köprü rolünün bilinçle oynanması, Türkiye'nin geniş ölçekli ulusal çıkarlarına hizmet edeceği gibi; bölgesel ve global ölçeklerde refah, barış ve istikrara katkıda bulunacağından, insanlığın çıkarına da hizmet edecektir.

1983-1993 yılları arasında, önce Başbakan ve ardından da Cumhurbaşkanı olarak, Turgut Özal'ın çalışmada ortaya konulmuş olan diğer özel koşulların da elverişli zemin sağlanmasıyla bu dönemde Türk dış politikasında neredeyse tek başına belirleyici bir aktör rolü oynadığı anlaşılmaktadır.

Özal'ın, ülkeyi dışa açmak, serbest piyasa ekonomisi, iletişim altyapısı gibi Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde önemli bir eksen olan AB üyeliğini kolaylaştırıcı mahiyette yapmış olduğu yapısal reformların, son tahlilde Türkiye'nin yukarıda işaret edilen köprü rolünü oynayabilmesinde elverişli bir altyapının oluşmasına önemli katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bundan daha önemlisi ise, çalışmada bir bulgu olarak ortaya çıktığı gibi, Özal'ın Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü rolü oynamasını, bir dış politika konsepti olarak da önemli öncelikli bir eksene oturttuğu anlaşılmaktadır.

Bu anlamda, Özal'ın en azından konseptiyonel düzeyde Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında özgün bir konuma sahip olduğunun bilincinde olarak Türk dış politikasının ülkenin bu özgün konumuyla mütenasip olarak şekillenmesi gerektiğinin farkını kavrayan bir dış politika aktörü olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle 1990'lardan itibaren, uluslararası sistemin elverişli bir ortam sunmasının da etkisiyle her fırsatta bu boyutun altını çizerek, devamlı olarak geniş ve ayrıntılı biçimlerde bu konudaki görüşlerini tekrarlamasından, Özal'ın dış politika konseptinde, Türkiye'nin *Doğu* ile *Batı* (*Şark* ile *Garb/Orient* ile *Okzident*) arasında bir köprü rolü oynamasının ana eksenini teşkil ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.